

GENY, François, Science et technique en droit privé positif, nouvelle contribution à la critique de la méthode juridique, II. Seconde Partie, Deuxième tirage, Sirey, Paris 1927

GÜRİZ, Adnan, Avrupa'da Reform Hareketi ve Mülkiyet Sorunu, A.Ü.H.F.D., Cilt XXV, sayı 1-2, Ankara 1968

İŞIKTAÇ, Yasemin, Hukuk Normunun Mantıksal Analiz ve Uygulanması, Filiz Kitapevi, İstanbul 1999

LENİN, V.I. Materyalizm ve Ampriyo Kritisizm, Sol Yayınları, Ankara 1993

KEYMAN, Selahaddin, Hukuka giriş ve Metodoloji Doruk Yayınları 25. Baskı Ankara 1981

KIRCHMANN, J.H. İlim Olmak Bakımından Hukukun Değersizliği, A.Ü.H.F. Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Enstitüsü Yayınları, Tercüme Serisi, sayı:3 (Çev. Coşkun Üçok), Ankara, 1949

ÖKTEM, Niyazi, Hukuksal Pozitivizm Akımı, İ.Ü.H.F.M, CXLIII, s. 1-4, ayrı bası, İst., 1978

ÖZBİLGİN, Tarık, Eleştirel Hukuk Başlangıcı Dersleri, İ.Ü.H.F.Y. No: 485, İst. 1976

ÖZBİLGİN, Tarık, Tabii Hukuk Görüşünden Sosyolojik Hukuk Görüşüne, İ.Ü.H.F.M, CXXXI, Sayı 1-2, İst., 1964

ÖZBİLGİN, Tarık, Eleştirel Hukuk Sosyolojisi Dersleri, İ.Ü.H.F. No: 357, İstanbul 1971

PERETIATKOWICZ, Antoine, La méthode normative en droit public. (Notes critiques sur la théorie de M.Kelsen). Archives de philosophie du droit, No:1-4, 1940

REICHENBACH, Hans, Bilimsel Felsefenin Doğuşu, (Çev: Cemal Yıldırım), İstanbul 1981

ROUBIER, Paul, Théorie générale du droit, Sirey, Paris 1946

ROMMEN Henri, Le Droit Naturel Historie-Doctrine, Traduction et introduction par Emile Marmy, Egloff, Paris 1945

TIMSIT, Gerard, Hukuk ve Matematik, HFSA/1. Kitap, (Çev: Zeynep Özlem Üskül), İstanbul 1993

VILLEY, Michel, Philosophie du droit II. Les moyens du droit, Dalloz, Paris 1979

Spinoza'nın şair dışkimlikleri: Walt Whitman ve Fernando Pessoa

Cemal Bâli Akal'

Gözyağına, hüznü karşıdır Spinoza. Ne olursa olsun ağlamamayı önermekten çok, insanı ağlatan koşulların dönüştürülmesine yönelir insanları ve de şairleri. İsrail Eliraz Dîner avec Spinoza et des amis'de (Spinoza ve dostlarla akşam yemeği) Spinoza'ya iki kez (kitabın hemen başında ve hemen hemen sonunda) "Evet, hüznü çare bulunabilir" dedirtir ve bir karınca da Spinoza'yla aynı fikirdedir. Hüznü dolup taşarken dünya, Spinozacı felsefe ve Spinoza'ya göre şiir el ele verir: "Spinoza der ki: / izlemiş olsak da onu henüz varmadık şiire. / Bir şiirde ne olup bittiği önemli değildir. / Şiir tıpkı Spinoza gibi unutmış olduğumuz bir şeyi mi bilmektedir?... Büyük bir ilkeyi öğreniriz Spinoza'dan! gerçek bir varlıktan bir başka gerçek varlığa gitmek (elden geldiğince) / bunu da soyutlamalara ve genellemelere atlamadan yapmak. / Bir kez bu yola girince şu sorunun hiç bir anlamı kalmayacaktır: / şiir var mı?"⁽¹⁾

(Bu tamamlanmamış çalışma, Özgürlüğün geleceği yoktur adlı kitabın ikinci baskısında yer alacak yeni bölümlerden birine ilişkindir).

Jean-Marie Vaysse, Friedrich Schlegel'in, "symphilosophie" diye adlandırıldığı bir birlik içinde, ahlak, bilim, din ve şiiri eritmeyi düşündüğünü anlatır.

(*) Prof. Dr., Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
(1) Eliraz, Dîner avec Spinoza et des amis, 18, 43, 46, 101; Walt Whitman da "İfade edilemeyen" adlı şiirinde benzer bir duyguyu dile getirecektir: "kısa ya da uzun, her dilden, her ülkeden sayısız şiirin ardından, / Hep henüz söylenmemiş ya da basılmamış bir şey kalır geriye-eksikliğini duyduğumuz, -Kim bilir, hala eksikliğini duyduğumuz ve ifade edilmemiş en iyi şey belki de- (Whitman, Feuilles d'herbe, 341).

Schlegel'e göre Spinoza'nın fantezisi de budur⁽²⁾.

Ve Montesquieu'nün dediği gibi, Spinoza bir şair olarak da okunabilir.

Spinoza'dan önce yaşamış olan John Donne, bilge ya da değil, her insanı alçakgönüllülüğe itmesi gereken bir Zorunluluk düşüncesini şiirinde şöyle dile getirmişti:

"Bu tek şey içindedir./ insanlığın, davranışların düzeni./ kişi evrenle birleştirmeli kendini/ başlıca gidişinde, her şeyini bir kılmalı/ o Bütünle, durmadan dönmeli onun gibi./ bütünden koparmadan kendi zavallı payını./ güçlülükler, hiçliğe dönmeden./ tüm Evrenin kendi gibi/ bir hiçe uymasını istemeden./ gözetmelidir büyük Zorunluluğu".

T.S. Eliot, şiiri aktardıktan sonra, XVII. yüzyıl başının bu metafizik şairini Spinoza'ya bağlar: "Donne için bir düşünce bir yaşantıdır, duyarlılığın sıkı sıkıya bağlıdır. Ozanın kafası işi için iyice hazırlandığında, sürekli olarak birbirine benzemeyen yaşantıları birleştirir. Sıradan bir kişinin yaşantısı, karmakarışık, düzensiz, parça parçadır. Aşık olur ya da Spinoza'yı okur; onca bu iki yaşantının birbiriyle hiç ilgisi yoktur. Yazı makinasının sesi ile bir yemek kokusu ona göre apayrı şeylerdir; ozanın kafasında bu yaşantılar her zaman yeni bütünler koyar ortaya".

Eliot, Denemeler'inde William Blake, Spinoza ve şiir arasında da bağ kuracaktır: "Blake'in şiir gelişmesinin değişik aşamalarını izlerseniz, onu bön, yabancı bir kimse, iyi yetişmiş kişilere karşı aşırı öfke taşıyan biri olarak göremezsiniz. Size garip gelen şey ortadan silinir gider, bakarsınız ki karşınıza çıkan özellik bütün büyük şiirlerin özelli-

ğidir: Homeros'ta, Aeschylus'da, Dante'de, Villon'da bulunan, Shakespeare'de epey derinlerde gizlenen, Montaigne'de, Spinoza'da başka biçimde karşımıza çıkan bir özelliktir bu; her yerde bulunmaz. Bu yalnızca, herkesin dürüstlükten korktuğu bir dünyada gösterilmiş, büyük bir dürüstlüktür. Hoşa gitmediği için bütün dünyaca yadırganan bir dürüstlük"⁽³⁾.

Blake'de Tabiat, yerleşik ahlaka ve dinî anlayışa karşı, masumiyetle vahşeti, "kuzuyla kaplan"ı bir araya getirir, iyile kötü arasındaki çizgiyi belirsizleştirir. Bu şair-ressam-müzisyen O'nun gerçekliğini, güzelliğini ve nesnellliğini dile getirirken, Spinoza'dan söz etmese bile, sub specie aeternitatis'in şiirini yazar: "Bir kum tanesinde bir dünya./ Bir kır çiçeğinde bir cennet görebilmek./ Sonsuzluğu avcunun içinde/ Ebediyeti bir tek saatte tutabilmek"... Şiir, felsefe ve hayat iç içe geçer... Byron ve Shelley şiirlerinde hayatlarını anlatırlar ve tutucuların ahlaksızlıkla suçladığı bu hayatlar felseferidir. Romantikler, romantik sözcüğünün genel kabul görmüş sahte anlamının tam tersine, geleneksel olana saldırarak, tanrıtanımazlığı ve cinsel özgürlüğü kutsayarak, eşitliği savunarak, insanlığı yeniden yaratmaya girişirler. Akılla duygu, düşünceyle beden arasındaki karşıtlığı çözmeye, Tabiat'la insan arasındaki uğursuz çatışmayı bir birliğe dönüştürmeye çabalarlar. Olumluyla olumsuz, doğruyla yanlış içinde eriten çokboyutlu bir gerçekliği -güzelliği- ararlar. John Keats şöyle diyecektir: "Güzel gerçektir, gerçek de güzel. Budur/ Yeryüzünde bildiğimiz ve bilmemiz gereken tek şey". Gerçekliğin güzelliği ardındaki bu ebedi yolcular, ge-

nelde hızlı yaşayıp genç ölürlere. Geride şiirleri kalır; gerçeküstücilere birer öncü olarak miras bıraktıkları... Ve temaları ortak: Shelley'nin de bir Prometheus'u vardır; Zorunluluk karşısında şöyle haykırır: "Alın yazım ne olmamı istediye o olacağım/ Acı çeken insanın kurtarıcısı ve gücü"... Byron ise, tıpkı en Byronesk kahraman Hyperion gibi, Yunanlılar'ın bağımsızlığı için Türkler'e karşı verdiği savaşta, aslında başka bir şeyin ardındadır. Savaşını Türkler'e duyduğu saygıyla dengelerken, asıl hedefinin, ahlakçı sahteliğini yüzüne vurarak, dünyayı yıkmak olduğunu gösterir: "Ama şimdi ahlaksız olacağım; şimdi/ her şeyi göstereceğim olduğu gibi"⁽⁴⁾.

Henri Meschonnic, Baudelaire ve Saint-John Perse'in sanat felsefeleriyle Spinoza felsefesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı hedefler: Baudelaire 1859'da, L'Art philosophique'in (Felsefi sanat) başlangıcında, "modern anlayış uyarınca saf sanat"ı, sanatçının dışındaki dünyayla sanatçıyı, nesne ve özneyi, aynı anda içeren etkileyici bir büyü yapmak diye tanımlar. Meschonnic'e göre sanata özgü bu önerme, Spinozacı özne düşüncesine çok yakındır: İnsandan insana giden bir düşünce. Saint-John Perse Vents'da (Rüzgarlar) söz konusu olanın hep "insani varlığı içinde İnsan" olduğunu, ama "insan"ı hiç kimsenin sorun etmediğini söyleyip, "bu dünyada biri haykıracak mı artık?" diye soracaktır: "Ancak insandır söz konusu! Öyleyse ne zaman sözün konusu olacak insanın ta kendisi/ -Yeryüzünde bir kişi olsun sesini yükseltecek mi?/ Çünkü insandır söz konusu,

kendi insansal varoluşunda/ ve en yüce içsel denizler üzerinde gözlerin büyümesi./ Çabuk! Çabuk! İnsan için kânut!"... Saint-John Perse'de öznenin, varlıkların ve şeylerin sınırsızca sıralanmasıyla özdeşleştiğini söyleyen Meschonnic, bu kaynaşmanın, sözcükler, insanlar ve şeylerin birliği özlemiyle, bir kutsallık arayışına yöneldiğini söyler. Spinoza bu düşünceden, yalnızca kutsallıktan uzaklaşan tavrıyla ayrılacaktır⁽⁵⁾... Saint-John Perse, binlerce yıldır kendini kapattığı yerden -hem de vakit geçirmeden- çıkması ve sesini duyurması gereken şair/filozofa seslenirken, "mercek perdahçısı filozof", gülümsemesini, sabretmesini bilen "tatlı" insanlar, uçurumlara ve açık denizlere aşına olanlar arasında yerini alacaktır⁽⁶⁾. Spinoza, mercekle perdahçısı olarak Saint-John Perse şiirinde yerini alırken, felsefesi de bu hem felsefi, hem de geleneksel felsefe karşıtı -Greko-Latin kültüre tavır almış- şiirin içine sızar. Mektuplarından 1908-1909 yıllarında Bergson, Nietzsche ve Spinoza okumaya başladığı belli olan Saint-John Perse, onlara ilgi duyduğu ölçüde Kant'a ve önermelerine karşı çıkacaktır; belki de yergici yanının yasakladığı, ama yine de "beden"inin derinliklerinde gizlenmiş olan panteizmi yüzünden⁽⁷⁾...

Spinoza'yı şiirsel olarak okuma önermesinde bulunan Meschonnic, Deleuze'e de gönderme yaparak, Spinoza'nın "filozof-olmayan"a, sanatçılara, hatta Bernard Malamud'un yoksul Yakov'unu seslenen bir düşünür olduğunu söyledikten sonra, Byron ve Shelley'nin de ona yöneldiklerine dikkat çekecektir⁽⁸⁾. Damasio bu ikiliye, Samuel

(2) Vaysse, *Totalité et subjectivité. Spinoza dans l'idéalisme allemand*, 143, 144.
(3) Eliot, *Denemeler*, 71-73, 57.

(4) Urgan, *İngiliz edebiyatı tarihi*, 545, 654, 646, 707.
(5) Meschonnic, *Spinoza. Poème de la pensée*, 278, 279, 11; *Sözcükler denizi*, 52.
(6) Saint-John Perse, *Oeuvre poétique II*, 77-80.
(7) Saint-John Perse, *Oeuvres complètes*, 650, 655, 663, 737, 776.
(8) Meschonnic, *Spinoza. Poème de la pensée*, 278, 279, 11.

Taylor Coleridge, William Wordsworth, Alfred Tennyson ve George Eliot'u (Mary Ann Evans) da katacaktır⁽⁹⁾.

Wordsworth, bilgiye karşı tabii bir sezgiyi, Spinoza'nın üçüncü tür bilgisini akla getirecek biçimde yüceltecektir: "Baharda bir korudan gelen içgüdü/ İnsanlar konusunda,/ Ahlaksal kötülük ve iyilik konusunda/ Tüm bilgelerin öğreteceğini öğretir sana./ Yeter bilim ve sanat./ Kapa o kısır sayfaları" ... Tennyson ise, akılla ruhun özlenen uyumu ardında, daha insafli, ama biraz da Spinozacı olacaktır: "Bilgi günden güne artsın,/ Ama biz de daha saygılı olalım./ Ta ki akılla ruh uysun birbirine./ Eskiden olduğu gibi bir tek müzik yaratsın"⁽¹⁰⁾.

Antonio Negri de, Giacomo Leopardi'nin şiiriyle Spinoza felsefesi arasında, Leopardi Spinoza'dan sözetmese de, bir ilişki olduğunu ileri sürecektir. Negri'ye göre, Aydınlanma Çağı'nın hızını kaybettiği bir dönemde yaşayan Leopardi'nin "özgürleşme" tasarısı Spinozacı bir nitelik taşır. İki düşünür/şairin maddeciliği ve güç anlayışı, ortak bir metafizik yapının unsurlarıdır. İçinde yaşadıkları farklı tarihi koşullara ve metafizik eğilimlere rağmen, hem Spinoza'da hem Leopardi'de, benzer kavramsal modeller, yapısal tasarımlar, panteist bir sonsuzluk anlayışı ve sistemlerinde ortak bir dinamizm yakalanabilir. Metafizik ve şiir, bu çok yüksek düzeyde, karşılaşacaklardır.⁽¹¹⁾

Walt Whitman Leaves of Grass'de (Çimen yaprakları) yığınlar içindeki tekilliğin ve bedensel özerkliğin eşitlikçi, evrensel (Spinozacı) şarkısını söyler:

"Tek insanın şarkısını söylüyorum, bir başına, herhangi bir insan./ Gene de demokratik sözcüğünü, Yığınlar sözcüğünü kullanıyorum./ Tepeden tırnağa bütün vücudun şarkısını söylüyorum" - One's self I sing (Tek insanın şarkısını söylüyorum)-.

Bu şarkı Spinozacı bilgenin de şarkısıdır; eşitler arasında ölümsüzlüğünü hissederek farklılaşan bilgenin... (Sub specie aeternitatis): Whitman, "Yemin ederim, ölümsüzlükten başka hiçbir şeyin varolmadığına inanıyorum" derken, tek bir ders verir. "Kim dersimi baştan sona öğrenmek ister?" diye sorduktan sonra, "ne kadınların ya da erkeklerin sonsuzca yaşayacaklarını iddia eder, ne de hayatlarının topu topu yetmiş yılda sona ereceğini"... Bütün'ün "her yaşayanda bir parçası var, az ya da çok" der. Varlığın mucizevi yanı -sonsuzluğun ölümlü bir parçası olarak- ölümsüz olmasıdır. "Sonsuzluğu bir başlangıcı ve sonu olan bir dram gibi görmek istemez, kadınlarda ve erkeklerde görür onu". "Kozmos" adlı şiirinde, kadınların ya da erkeklerin, evlerini bir gün için değil, tüm zamanlar için yaptıklarını ve o evlerde ırkların, çağların, dönemlerin, nesillerin, geçmiş ve geleceğin kaynaşarak barındığını anlatır. Sonsuzluk bundan başka bir şey değildir, ama Spinoza'nın dediği gibi, ölümsüzlüğü böyle kavramak da kolay değildir. Ölümsüzlüğün felsefesine ya da şiirine çok az insan ulaşabilecektir: "Ben dostu, yol arkadaşımı insanların, hepsi benim kadar ölümsüz, benim kadar deren (Onlar bilmez ne ölümsüz oldukları-

nı, ben bilirim)" -Song of myself (Kendi şarkım)-.

Az sayıda insanın ulaşabileceği bu bilginin dışında, hiçbir şey bir insanı ötekenden üstün kılamayacak, üniversitedeki hiçbir ders uyuklayan bir kadınla bebeği kadar inandırıcı olamayacaktır. Spinoza gibi Whitman da hiçbir insanın bir başkasından üstün ya da aşağı olamayacağını bilir. Bilginin bilgiyi ulaştırabileceği tek ayrıcalıklı konum da budur. Dünyaya eşitleyici bir hoşgörülle bakmak... İyi ya da kötü, kimse bir başkasından daha az ölümsüz değildir; kimse bir başkasından daha az ölümsüzlüğe kattanmak zorunda da değildir: "Bütün işe yarar ve parlak bilgiler bende toplansaydı neye yarardı?/ Bir başöğretmen, bir eliaçık varlıklı, bir akıllı devlet adamı gibi olsaydım neye yarardı?" -A song for occupations (Uğraş üzerine bir şarkı)-. Bitge sonuçta hiçbir bilginin sonsuzca doğru olamayacağını bilen insandır: "Doğru olmayan da doğrunun yanında, doğruyu doğru olmaktan da çıkararak biçimde, Evrensel'in içinde yerini alır ve geride yalnızca evrensel Neşe kahr". Hayatın üstünden neşeyle geçilmesi gerektiğini söylerler Whitman da, Spinoza da; iyi bir düş görmüşçesine... "Ve bunun ötesinde yaşamın bilgisi, zenginliği bir düş./ Ve bütün dünya bir düş"tür -Song of the Universal (Evrenselin şarkısı)". "Uyuyanlar"da, Whitman'ı tüm diğer varlıklara bağlayan düş: "Rüyamda rüya gören tüm ötekilerin rüyalarını görüyorum ve rüya gören ötekiler oluyorum"...

Bütün'üyle kavranması asla mümkün olmayan Bütün içinde onun parçası olarak anlam kazanan her şey, ama özellikle de insan, eşitlenmiş "kadın ya da erkek", "bilgili ya da cahil" olarak

insan -tam da Spinozacı bir deyimle- insanın tanrısına dönüşecektir"; "cfendi kölesinin önünde eğildiği anda": "Tam kesinlik yok hiçbir konuda- bütün yapıtlar dolaylılığın tanrısal yasasını yansıtır./ Nedir sanıyorsun yaratılış?/ Nedir sanıyorsun ruhu doyuran, bağımsızca yürümekten, üstünleri olmaktan başka? Nedir sanıyorsun sana yüz türlü anlatmaya çalıştığım şey, kadın erkek, insanların Tanrı değerinde olduğunu belirtmekten başka?" -Laws for creation (Yaratılış yasaları)-... Bu, "Ölümlü düşüncesi de dahil tüm düşüncelerin maddesellikler düşüncesi içinde eridiğini de düşünmek" olacaktır. Sub specie aeternitatis'i hatırlatan gerçek nihai eylem... "Şu bilinen hayatın hedef ve anlamı, sonsuzluk için tekil kimliği biçimlendirmek ve belirlemektir"; gizemciliğin hiçbir türüne kaymadan... "Yalnızca Madde, muzaffer, ileriye doğru sürdürür yürüyüşünü"...

"Olan olması gereken yerdedir ve olacak olan da olması gereken yerde olacaktır" derken, bir Zorunluluk şairi olarak belirir Whitman; "hiç pişmanlık duyma" diyen Spinoza gibi... "Sonuçta evrende, pişmanlık duyulacak bir tek neden ve bir tek sonuç yoktur". "Herhangi bir zamanda, herhangi bir yerde olabilecek olan her şey, diğer şeylerin ayrılmazlığı içinde gerçekleşir". "Hiçbir şey kusursuz sonucundan yoksun kalamaz ve yalan olduğu söylenen şeyler de kusursuz sonuçlardır; her şey kendisini eksiksizce temsil ederken, izlediği şeyi de temsil eder ve gerçeklik her şeyi içerirken -uzamın yoğun olduğu kadar yoğun- her şey olur". Whitman, Spinoza'nın başlıca parolası olan "İhtiyatın şarkısı"nı yazarken şöyle diyecektir: "Her şeyin bağımsızca kendi süresini doldurduğunu mu sanıyorsu-

(9) Damasio, Spinoza avait raison, 255; George Eliot roman yazmaya başlamadan önce felsefeyle ilgilenmiş, hatta Spinoza'yı Latince'den çevirmeye başlamış, ama bu çeviriyi tamamlamamıştır. Eliot felsefeden romana, kırkına doğru geçecektir (Urgan, İngiliz edebiyatı tarihi, 1190, 1191).

(10) Urgan, İngiliz edebiyatı tarihi, 582, 583, 1520.

(11) Negri, "Between infinity and community. Notes on materialism in Spinoza and Leopardi", 151-176.

nuz? Böyle varolamaz dünya, dokunulabilir ya da dokunulamaz herhangi bir şey böyle yaşayamaz. Hiçbir şey bir başka şeyden, o da bir başkasından kaynaklanmadan ortaya çıkamaz ve bu böyle sonsuzca geriye doğru gider. İhtiyat denen şey bölünmezliğin kendisidir. Tüm parçalardan yaşamın bir parçasını, ölümlülerden yaşayanları, dürüst olanlardan dürüst olmayanları ayırmayı reddeder. Her düşünce ve eylemi bağlantıları içinde ele alır. Ne bağışlanmanın ne de bedel ödemenin mümkün olabileceğini düşünür: "Kimse bağışlanacağını beklemesin, mevsimler, yerçekimi, günler bağışlanıyor mu? Demek ki ben de bağışlanmıyorum".

Dürüst olanı dürüst olmayandan ayırmayı reddetmek... Bu bakış evrensel bir hoşgörüyü ortaya çıkaracaktır. Whitman "hiçbir şeyi mahkum etmediğini" tekrarlar şiirlerinde. "Yargılanan canilerin, kaldırımlarda dolaşan fahişelerin ailesindedir o". Onları horgöremez, çünkü bu kendisini horgörmesi olacaktır. Walt Whitman'dır o, bir hayat kadınına seslenirken, tedirgin olma, rahatla "Tabiat gibi liberal ve dirençliyimdir ben" diyen... On the beach at night alone'da (Gece kumsalda yalnız) içkinlikçi, eşitlikçi ve barışçı bir evren anlayışının şiire nasıl dönüştüğü görülür: "Gece kumsalda yalnız./ Yaşlı ana boğuk şarkısını söyleyerek sallarken onu./ Ben parlak yıldızların ışıltısına bakarken, evrenlerin, geleceğin anahtarını olan bir düşünceye daldım./ Sonsuz bir benzerlik birleştiriyor hepsini./ Bütün küreler, gelişmiş, gelişmemiş, büyük, küçük, güneşler, aylar, gezegenler./ Bütün uzaklıkları mekanın, ne kadar geniş olursa olsun./ Bütün uzaklıkları zamanın, bütün cansız biçimler./ Bütün ruhlar, bütün bedenler, bu kadar

çeşitli olmalarına, ya da başka başka dünyalarda bulunmalarına karşın, bütün canlılar./ Bütün gazlar, suların, bitkilerin, madenlerin gelişmeleri, balıklar, hayvanlar./ Bütün uluslar, renkler, barbarlıklar, uygarlıklar, diller./ Bu dünyada, ya da herhangi bir dünyada var olan, ya da var olabilecek, bütün bir örnek şeyler./ Bütün yaşamlar, ölümler, bütün geçmiş, şimdiki zaman, gelecek./ Bu sonsuz benzerlik kavriyor hepsini, her zaman kavramış./ Her zaman kavrayacak, sımsıkı tutacak onları, iyice saracak"... "Yeşeren Ordugahlar"da Kuzey/Güney savaşı sırasında ölenlerin, kinsiz, birbirlerini bulduklarını söyleyen insan, bu savaşta gönüllü olarak -köleciliğe karşı olduğu için, hasta-bakıcılık yapmak üzere- Kuzeyliler'e katılmış bir insandır. Ama bu savaşçı, her askerin birinin düşmanı olduğunu bilecek kadar bilgedir. O savaşta bile, karşı saftakilere sevgiyle bakmayı, yalandıklarında ya da öldüklerinde onlar için üzülmeyi unutmaz. "Mavi Ontario'nun kıyısında" insanın ne ise o olduğunu, çünkü böyle doğduğunu, bunun da her itiraza yöneltilecek tek makul cevap olduğunu söyler.

Bu, tekil sorumluluğun bedenle sınırlanmasıdır. Spinoza'nın "neye muktedir olduğunu bilmiyoruz" dediği beden... Dünyaya böyle bakan için, bu beden dışında hiçbir şeyin suçlanabilmesi mümkün değildir. Her şey beden gelir ve beden aracılığıyla evrensel bağlanır insan. Whitman "Batan Güneş"te, "Bedenini hissederek, şaşırtıcı bir tanrıya dönüşür ve böylece, sevdiği diğer tanrılara, şu kadınlara ve erkeklerle ulaşabilir". "Beden, her zaman, her yerde" diye haykırır... Ve "oturduğunuz yerden fırlayın, hayatınızı koruyun" derken, tekil varlığın mücadelesi-

nin sonuçta varolmak için verdiği mücadeleden başka şey olmadığını düşünür... Spinoza'nın Conatus stratejisi de bundan başka bir şey değildir: Bedensel/düşünsel özerklik için direnmek.

Zorunluluk içinde özgürlük: "Arkadaşının dizlerine başını dayayıp" söylediği şarkısında, özerkliğin ve tekil mücadelelenin şairi olduğunu gösterir. Huzur, güvenlik ve yasalara onları sarsmak için karşı çıkmayı kararlılıkla göze alır. Onu reddedenler ne kadar çoksa kararlılığı da o kadar artar. Deneyime, önlemlere, çoğunluğun fikrine kulak asmaz; gülünç düşmekten de korkmaz. Cehennem denen şeyse onun için hiçbir şey ifade etmez; tıpkı cennet gibi... Tanrı üstüne tartışmaktan hoşlanmaz; din adamlarının işinin bitiği yerde başlayacaktır Şair'in işi. Devlet adamları da onun ardında durmak zorunda kalacaklardır...

Çünkü her şeyden önemli olan insan, herhangi bir insandır ve Whitman da onun için şarkı söyler. "Evrenin tüm kuramını kaçınılmaz olarak bir tek insana, tekil varlığa indirger"; Çimen yaprakları'yla birlikte: O artık bir kitap değildir, ona dokunan bir İnsan'a dokunmuş olur; "açık havanın, özgürlüğün, hoşgörünün, demokratik bilgeliğin" şarkısını söyleyen bir insanın... Ama bu tekillik kaygısı İnsanlık'ı bir bütün olarak görmekten de alıkoymaz Whitman'ı. Her türlü kast düşüncesine karşı evrensel bir demokrasinin, sınırsız bir eşitlik ve özgürlüğün, giderek yoğunlaşan çözülmez bir Birlik'in gerçekleşeceğini, "Yerküre'nin bir tek kalbe sahip olacağını" müjdeler. Her isteyene sadaka verir; aptalları ve delileri savunur; cahil insanlarla, gençlerle ve

analarla arkadaşlık etmekten hoşlanır; her şeyini başkalarına adar; zorbalara kin duyar; halka sabır ve hoşgörüyle bakar; tanıdık tanımadık, kimseye şapka çıkarmaz... "Asla boyun eğmemiş olanların, boyunduruk kabul etmeyen kişilikte insanların, yasaların, kuramların, anlaşmaların asla sindiremediği insanların yanındadır". O "önde olanın arkaya geçmesini, arkadakinin öne çıkmasını", "eski önermelerin yerine budalaların, kirli insanların yeni önermelerinin dikkate alınmasını" ister... Bu, sıradan insanın ("sıradan insanların evrensel ordusu"nun ya da Spinozacı deyimle Multitudo'nun) zaferinden başka bir şey olmayacaktır. Whitman zenginlikten nefret eder; çünkü "saygıdeğer insanlar, büyük adamlar, zenginler... çoğu zaman hayatın gerçekliklerinin önünden körce geçip, sahte gerçekliklere doğru yönelen insanlardır: acele acele, hüznle, karanlıklara doğru ilerleyen uyurgezerler" gibi... İnsanların uyanabilmesi için, "Kurtarıcılar avaz avaz bağırarak kürsülerden inmeli, oraya budalalar, deliler çıkmalı, canilerle yargıçlar yer değiştirmeli, gardiyanlar hapse girmeli, anahtarlar mahkumlara verilmelidir"⁽¹²⁾.

Richard Zenith, Whitman'ın, genel olarak sanatçı, özel olarak da şair Fernando Pessoa'yı gerçek anlamda etkileyen tek kişi olduğunu söyler: "Whitman, Pessoa'yı ve onun kişiliğinin gücünü açan bir anahtar işlevi görmüş gibidir. Whitman'ın Song of Myself'i bütün evrenin, benlikte duyulan ve temellendirilen evrenin şarkısıdır ve Pessoa'yı, onun dışkımlıklar evrenini harekete geçiren, bu gözüpeklilik, bu özgüven olmuştur". Pessoa'nın yapıtlarında,

(12) Walt Whitman, Çimen yaprakları, 35, 43, 80, 82, 95, 99, 100, 103, 104, 116, 164; Feuilles d'herbe, 26, 61, 84, 85, 92, 98, 99, 101, 129, 141-144, 146, 148-150, 188, 196, 197, 198, 200, 206, 207, 210, 213, 215, 249, 264, 265, 271, 273, 277, 280, 281, 283 323 338.

Octavio Paz'ın Ben'in parçalanması, Zenith'in parçalanmış benliğin dışkımlıkları dediği bir tür "kişisizleştirme"nin mükemmel örneği ortaya çıkar. Pessoa, Alberto Caeiro, Alvaro de Campos, Ricardo Reis adlı zihniyeti ve tarzı farklı şairleri ve şiirlerini -ve de diğer Pessoaalar'-ı yaratırken "paradoksal olarak, tutarlı bir bütün oluşturan, birbiriyle bağlantılı parçalardan meydana gelmiş küçük ama eksiksiz bir evren kurmaya" çalışır "ve yazınsal yaratılarının hepsi, varoluşun genel kaosu ortasında, bir birlik anını, bir kusursuzluk anını gerçekleştirme" girişimi olarak belirir. Pessoa, sayısız dışkımlıklarından Alvaro de Campos'a dönüşerek yazdığı "Aristotelesçi olmayan bir estetik için notlar"da şöyle diyecektir: "Şimdiye kadar... Aristotelesçi olmayan sanatın iç gerçek tezahürü olmuştur. İki Walt Whitman'ın şaşırtıcı şiirlerindedir; ikincisi ustam Caeiro'nun daha da şaşırtıcı şiirlerindedir; üçüncüsü ise, Orpheu'da yayımladığım iki odu dadır: Utku Odu ve Deniz Odu". Alvaro de Campos Whitman'ın fütürist yanını, Alberto Caeiro içkinlikçi yanını dile getiren bir Pessoa olacaktır. Zenith Caeiro/Pessoa'nın Pessoaalar içindeki tek Tabiat şairi olduğunu ve bu şiirin "katıksız felsefe" olduğunu söyleyecektir. Ancak Caeiro/Pessoa felsefesi bilgenin ya da (Spinoza'nın) felsefesidir: "Katıksız hayat felsefesi". Paz, Caeiro/Pessoa'yı, Whitman'ı, Spinoza'yı ve diğer parçalanmış Benler'i anlatırken, bu bilgelerin, şairlerin ya da filozofların hayatla düşünceyi birbirlerinden ayırmadıklarını söyler. Ulaşa-

mayacaklarını bildikleri için, gerçekliği aramaz onlar; varolmayı sürdürürler⁽¹³⁾.

Hepsi, bir ırmak gibi akıp giden hayat üzerine düşünürler. Borges'in Arte Poetika adlı şiiri şöyle son bulur: "Sonsuz ırmak gibidir bir de,/ akıp geçen ve kalan, hem kendisi,/ hem başkası olan, aynı değişken/ Herakleitos'un aynası, sonsuz bir ırmak"⁽¹⁴⁾. Aynı temaya Fernando Pessoa'nın panteist ikizi Alberto Caeiro'ya yazdığı Evimin en yüksek penceresinden ve İçeri girip pencereleri kapatıyorum adlı iki şiirinde de rastlanır: "Nehir akıyor, denize ulaşıyor, sularında her zaman kendi suları./ Ben de geçip gidiyorum ve kahıyorum, Evren gibi"; "Yatağında akan bir nehir gibi hayatın içinde akıp gittiğini hissetmek./ Sonra da, dışarda, uyuyan bir Tanrı gibi o uçsuz bucaksız sessizlik"⁽¹⁵⁾.

Pessoa'nın "bütün dramatik kişisizleştirme gücümü" ona verdim dediği Caeiro, José Guilherme Merquior'a göre de Pessoaalar içinde Whitman'a en yakın düşünen şairdir⁽¹⁶⁾: Tüm varlıkları sonsuzluk içinde eşitleyen ve bedeni yücelten bir şarkı... "Peki, öyleyse hangi metafizik daha iyidir,/ niçin yaşadıklarımızı bilmeyen/ hiçbir şey bilmediklerini de bilmeyen/ ağaçlarınkinden başka?"... "Gözlerimle, kulaklarımla düşünürüm,/ ellerim ve ayaklarımla,/ burnum ve dudaklarımla./ Bir çiçeği düşünmek, onu görmek ve koklamaktır./ Ve bir meyveyi yemek, kavramaktır onun/ anlamını"... "İsterlerse bende bir mistisizm görmek: iyi, derim,/ var bende./ Mistiğim ben, ama sadece bedenle./ Ruhum basittir ve düşünmez hiçbir şey./ Benim mistikliğim hiçbir şey bilmemektir./ Yaşamak ve düşünmemek-

tir bunu"... "Ama biliyorum hakikatın onların ve benim içinde/ olduğunu/ ve ortak tanrısalığımızı,/ birlikte yeryüzünde yaşadığımız"⁽¹⁷⁾

Kaynakça

Antonio R. Damasio, Spinoza avait raison. Joie et tristesse, le cerveau des émotions, Odile Jacob, Paris 2003.

Jorge Luis Borges, "Şiir", Gergedan 4, İstanbul 1987.

T. S. Eliot, Denemeler, De, İstanbul 1961.

İsraël Eliraz, Dîner avec Spinoza et des amis, José Corti, Paris 2004.

Jose Guilherme Merquior, "Fernando Pessoa", Fernando Pessoa. 20. yüzyılın yalnızı, Everest, İstanbul 2000.

Henri Meschonnic, Spinoza. Poème de la pensée, Maisonneuve et Larose, Paris 2002.

Antonio Negri, "Between infinity and community. Notes on materialism in Spinoza and Leopardi", 151-176",

Studia Spinozana 5. Spinoza and literature, Königshausen&Neumann, Würzburg 1989.

Saint-John Perse, Oeuvres complètes, Gallimard, Paris 1982.

Saint-John Perse, Oeuvres poétiques I-II, Gallimard, Paris 1960.

Saint-John Perse, Sözcükler denizi, Çizgi, İstanbul 1986.

Fernando Pessoa, Düşsel ve gerçek, Dünya, İstanbul 2004.

Mina Urgan, İngiliz edebiyatı tarihi, YKY, İstanbul 2004.

Jean-Marie Vaysse, Totalité et subjectivité. Spinoza dans l'idéalisme allemand, Vrin, Paris 1994.

Walt Whitman, Çimen yaprakları, Adam, İstanbul 2003.

Walt Whitman, Feuilles d'herbe, Mercure de France, Paris 1931.

Richard Zenith, "Fernando Pessoa: Bir ulusun doğuşu", Fernando Pessoa ve Şürekâsı, YKY, İstanbul 2004.

(13) Zenith, "Fernando Pessoa: Bir ulusun doğuşu" 29, 35, 36, 43; Paz, "Fernando Pessoa: Kendisine yabancı", 14, 16, 17, 26.

(14) Borges, Şiir, Gergedan, 26.

(15) Pessoa, Düşsel ve gerçek, 26, 27.

(16) Merquior, "Fernando Pessoa", 240.